

УДК 378.147:58

ЗМІСТОВА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОГО ІНТЕРЕСУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ**Федьович Ольга Миколаївна**

м.Житомир

У статті представлено аналіз структури професійного інтересу у психолого-педагогічній літературі. Виділено структурні компоненти професійного інтересу майбутніх учителів фізики, до яких віднесено мотиваційний (пізнавальні, соціальні мотиви), когнітивний (психолого-педагогічні, спеціальні, методичні знання), діяльнісно-практичний (гностичні, проєктувальні, конструктивні, комунікативні, організаторські, методичні вміння), емоційний (позитивні, нейтральні та негативні емоції) та вольовий (первинні, вторинні, третинні вольові якості). Досліджено характеристики цих компонентів та встановлено взаємозв'язки між ними.

Ключові слова: професійний інтерес, структура, мотив, знання, вміння, емоція, воля.

Актуальність зазначеної проблеми є надто часом, оскільки в сучасному суспільстві виникає гостра потреба у формуванні інтересу майбутніх фахівців як основи подальшого професійного зростання.

Професійні інтереси особистості проявляються у відповідних структурних компонентах, виявлення та обґрунтування яких дає можливість окреслити шляхи формування професійного інтересу майбутніх учителів фізики в процесі вивчення фахових дисциплін.

Результати аналізу наукової літератури свідчать про те, що теоретико-методичні та практичні основи формування професійного інтересу майбутніх фахівців відображені у наукових доробках вітчизняних та зарубіжних учених (М. Агапової, Л. Божович, С. Бондаренка, М. Гамезо, В. М'ясищева, О. Шаповал та ін.). Структуру професійного інтересу майбутніх учителів досліджують Т. Гайкова, Т. Калініна, Л. Кацова, В. Кузьмін, Л. Смеречак, А. Штифурак та ін.

Відаючи належне напрацюванням, здійсненим у цій галузі науки, слід зазначити, що питання змістової структури професійного інтересу майбутніх учителів фізики ще не знайшло свого належного обґрунтування, що зумовило актуальність дослідження, його теоретичну і практичну значущість.

Мета статті полягає у визначенні структурних компонентів

професійного інтересу майбутніх учителів фізики та їх характеристики.

У психолого-педагогічній літературі зустрічаються різні підходи щодо виділення компонентів структури професійного інтересу. Більшість дослідників виділяють три компоненти: емоційний, інтелектуальний, вольовий (Т. Калініна, О. Копилова, Ю. Прилепко, В. Римквичене, Г. Щукіна). На присутність цих компонентів також вказують Г. Бабушкін, С. Бондаренко, Л. Кацова, Н. Курмишева, Л. Машкіна, О. Осипов, О. Скляр, але вони доповнюють структуру професійного інтересу ще мотиваційним компонентом.

У дослідженні А. Штифурак, крім цих чотирьох компонентів (мотиваційного, інтелектуального, емоційного та вольового), виділено ще й предметно-змістовий [9]. М. Агаповою представлено таку структуру професійного інтересу: мотиваційний, змістовий, емоційно-регулятивний, практичний та результативний компоненти [1, с.62-73].

Враховуючи аналіз попередніх досліджень щодо структури професійного інтересу, ми виділяємо наступні компоненти професійного інтересу майбутнього вчителя фізики: мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-практичний, емоційний та вольовий. Охарактеризуємо кожен з них більш детально.

Мотиваційний компонент виражається у сукупності мотивів, стимулів, бажань, потреб, а також у життєвій позиції, світогляді, ідеалах, ціннісних орієнтирах індивідуума – всьому тому, що дозволяє виробити зацікавленість, позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності, сприяє усвідомленню соціальної цінності обраної студентом професії та спонукає до постійного професійного удосконалення.

Мотивація є регулятором життєдіяльності людини, джерелом активності. Існує багато підходів до визначення терміну «мотив». Зокрема, в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка мотив (від лат. moveo - рухаю) трактується як спонукальна причина дій і вчинків людини (те, що штовхає до дії). Основою мотивів діяльності майбутніх учителів є їх різноманітні потреби [3, с.217]. Потреба розглядається як стан живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає

необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їхньої активності [3, с.266].

Мотив професійної діяльності викликається тими потребами, які в даній конкретній ситуації набувають найбільшої цінності. У нашому дослідженні до мотивів, що впливають на формування професійного інтересу майбутніх учителів фізики ми відносимо *пізнавальні* (пов'язані зі змістом та процесом професійної педагогічної діяльності) та *соціальні* (пов'язані із соціальною взаємодією). Пізнавальними мотивами будемо вважати потреби в отриманні нових фактів, закономірностей, тверджень, знань, пов'язаних з опануванням професією; в набутті умінь та навичок педагогічної професії; в реалізації своїх професійних здібностей; в самоосвіті. Соціальними – бажання бути корисним народу, Батьківщині, прагнення бути освіченим, зайняти певну позицію в суспільстві, стати професіоналом, отримати схвалення оточуючих, заслужити авторитет, реалізувати себе в житті; любов до дітей; допомога іншим.

Загалом, успіх будь-якої діяльності залежить від сформованості мотивів. Чим вищий рівень мотивації, тим більше мотивів спонукає людину до діяльності. Тому часто менш здібний, але більш вмотивований студент досягає кращих успіхів, ніж його обдарований товариш. Тобто, висока позитивна мотивація може компенсувати недостатній рівень необхідних для успішної професійної педагогічної діяльності здібностей, знань, умінь та навичок. Але в зворотному напрямку ця компенсація неможлива [5, 8].

Когнітивний компонент. В основі теоретичної та практичної підготовленості майбутніх учителів фізики до здійснення ними професійної діяльності лежать знання. Врахування рівня знань є важливим чинником у процесі формування професійного інтересу, оскільки недостатній їх рівень може спричинити появу негативних емоцій під час навчання. Це підсилить небажання вчитися, а, отже, знизить професійний інтерес. І навпаки, високий рівень знань мотивує студента до кращого опанування майбутньою професією, підвищує професійний інтерес.

До когнітивного компонента професійного інтересу майбутнього вчителя фізики ми відносимо:

- психолого-педагогічні знання (знання індивідуальних та вікових особливостей учнів; знання психологічних механізмів формування умінь та навичок; знання засобів, форм та методів процесу навчання різних категорій учнів; знання сучасних технологій навчання і виховання учнів; розуміння сутності поняття інтерес та специфіки його формування у різні вікові періоди тощо);
- методичні знання (знання теоретичних основ методики викладання фізики; знання форм і методів навчання фізики; знання з методики фізичного експерименту; знання з методики розв'язування фізичних задач; знання принципів відбору наочного і дидактичного матеріалу; знання методики саморозвитку, самовдосконалення учителя тощо);
- спеціальні знання (знання історії фізики, правильне розуміння сучасної фізичної картини світу; знання основних понять, законів і принципів усіх розділів класичної і сучасної фізики; розуміння значення теорії в розвитку фізики і ролі теоретичних методів дослідження; розуміння філософських проблем фізичної науки і процесу її розвитку тощо).

Рівень розвитку когнітивного компонента визначається повнотою, глибиною, системністю знань.

Діяльнісно-практичний компонент охоплює комплекс умінь, спрямованих на формування в майбутнього вчителя фізики власного алгоритму професійної діяльності з метою реалізації власних професійних можливостей та їх постійного вдосконалення, активізації різних видів навчально-професійної діяльності студента.

В «Українському педагогічному словнику» термін «уміння» визначено як здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок [3, с.338].

Даний компонент передбачає сформованість умінь зі здійснення професійної та самоосвітньої діяльності; умінь мотивувати і планувати діяльність, визначати її зміст; обирати форми та методи; проводити дослідну діяльність з фізики тощо. Уміння нерозривно пов'язані з мотивацією студента. Вони спонукають студента встановлювати і досягати мети, отримувати результат.

Для дослідження вмінь, що впливають на підвищення професійного інтересу майбутнього вчителя фізики, ми вважаємо за необхідне розглянути структуру діяльності вчителя, розроблену Н. Кузьміною. До складових цієї структури вчена віднесла п'ять компонентів: гностичний, проектувальний, конструктивний, організаційний і комунікативний.

Таким чином, опираючись на праці вчених, які досліджували структуру діяльності вчителя (Н.Кузьміної, О.Дубасенюк та ін.), враховуючи специфіку нашого дослідження, ми виділили наступні групи умінь, що впливають на підвищення професійного інтересу майбутнього вчителя фізики:

- *гностичні* – уміння вивчати й аналізувати психолого-педагогічну та фахову літературу, різні педагогічні концепції, підходи до навчання; уміння аналізувати ситуації, що виникають під час професійної діяльності; уміння здійснювати діагностику і аналіз власної діяльності;
- *проектувальні* – уміння чітко визначати цілі навчання; уміння проектувати навчальний процес відповідно до пріоритетних завдань; уміння моделювати стратегічну програму розв'язання актуальних цілей і завдань; уміння планувати власну діяльність; уміння прогнозувати результати професійної діяльності і можливі труднощі в досягненні поставлених цілей;
- *конструктивні* – уміння моделювати ефективні форми роботи вчителя фізики, які спрямовані на розвиток пізнавальних інтересів учнів; уміння добирати методи і прийоми діяльності відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів, стимулюючи їх саморозвиток, самовиховання; уміння вибирати необхідні засоби навчання;
- *комунікативні* – уміння, пов'язані з встановленням відносин та здійсненням педагогічного спілкування з учнями, колегами, батьками; уміння володіти засобами вербального та невербального мовлення; уміння орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх розв'язання; уміння управляти власними емоціями, поведінкою;
- *організаторські* – уміння організувати учнів під час навчально-виховної роботи (активізувати, стимулювати, підтримувати інтерес та ін.); уміння організувати самостійну пізнавальну діяльність на уроках та в позаурочний час; уміння структурувати в часі свою педагогічну, наукову та інші види професійної діяльності; уміння якісно, чітко організувати професійну діяльність; дотримуватися правил техніки безпеки; організувати робоче місце;
- *методичні* – уміння інтегрувати знання з педагогіки та педагогічної психології зі спеціальними та методичними знаннями; уміння використовувати сучасні технології навчання фізики; уміння розвивати пізнавальний інтерес до фізики в учнів; уміння планувати, виконувати, організувати, й управляти виконанням усіх видів фізичного експерименту; уміння розробляти систему фізичних задач для засвоєння матеріалу; уміння створювати проблемні ситуації на основі фізичного експерименту, фізичних задач, теоретичного матеріалу; уміння реалізовувати внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки

Процес оволодіння вказаними вміннями з обраної професії повинен здійснюватися в творчій атмосфері, що зумовить ефективність формування професійного інтересу.

Емоційний компонент професійного інтересу виявляється у емоціях майбутнього вчителя фізики, які він переживає у процесі опанування професією. Емоції (від лат. *emoveo* — хвилювати, збуджувати) – це особливий клас психічних процесів і станів, які пов'язані з інстинктами, потребами й мотивами і відображаються у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху тощо) значущості явищ і ситуацій для життєдіяльності людини [2, с.540]. Отже, все, що відбувається з людиною, викликає в неї те чи інше ставлення, емоції. Події, що відбуваються у навчальній діяльності майбутніх учителів фізики, теж стають для них джерелом певних переживань, унаслідок яких виникає внутрішнє ставлення студентів до об'єктів навчально-професійної діяльності, до професійних дій. Тобто, особливо тісно емоції пов'язані з діяльністю. З одного боку, процес і результат діяльності студента викликають в нього певні емоції, з іншого – його емоції впливають на діяльність. Отже, емоції не тільки обумовлюють діяльність, а й

самі обумовлюються нею [4, с.117].

В нашому дослідженні ми використовуємо класифікацію емоцій залежно від стану задоволення потреб:

- позитивні (зацікавленість, радість, задоволення, гордість, натхнення, прояв уваги, захоплення, здивування, успіх, повага, упевненість, задоволеність собою);
- нейтральні (байдужість, стан спокійного творення тощо);
- негативні (невдоволення, нудьга, страх, сором, гнів, ворожість, засмучення, відчай, депресія, відрив, інертність, страждання).

Позитивні емоції виявляються у переживаннях майбутнього вчителя у зв'язку з позитивним ставленням до професії, до людей даної професії, з перспективою працювати, що є умовою виникнення інтересу. Позитивні емоції виникають в процесі освоєння професії, безпосередньо в трудовій діяльності. Ці емоції є ознакою наявності професійного інтересу і сприяють його зміцненню.

Поряд із позитивними емоціями, професійний інтерес може супроводжуватися на окремих етапах і негативними емоційними переживаннями, пов'язаними з незадоволеністю окремими аспектами професійної праці. Негативні емоції на загальному позитивному тлі цілеспрямованості, при відповідному рівні морально-вольових якостей, викликають критичне ставлення до своєї діяльності, прагнення змінити її характер, домогтися більш високих результатів, тобто можуть відігравати роль позитивного стимулу [6].

Отже, у структурі професійного інтересу майбутнього вчителя фізики емоційний компонент має велике значення: емоції сигналізують про наявність потреб, виявляють ставлення до предмета потреби, тобто оцінюють, якою мірою він відповідає їхньому індивідуальному характерові, відбиває переживання, пов'язані з процесом мотивації, виявляють оцінку результатів діяльності, тобто якою мірою досягнута мета відповідає ідеальній. Таким чином, емоції ніби супроводжують професійну діяльність майбутніх учителів фізики, збуджуючи або зменшуючи інтерес до неї [6].

Вольовий компонент професійного інтересу майбутнього вчителя фізики виявляється у подоланні труднощів при досягненні поставленої мети в зв'язку з вивченням та опануванням професією. Воля - свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, регулююча функція мозку, що полягає в здатності активно домагатися свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні і внутрішні перешкоди [3, с.58].

Воля виконує дві взаємопов'язані функції - спонукальну й гальмівну. Спонукальна функція забезпечує активність людини в подоланні труднощів і перешкод. Якщо в студента відсутня актуальна потреба виконувати дію, але при цьому необхідність виконання її він усвідомлює, воля створює допоміжне спонукання, змінюючи смисл дії (робить його більш значущим), зумовлюючи переживання, пов'язані з передбаченими наслідками дії. Гальмівна функція виявляється у стримуванні небажаних виявів активності. Ця функція найчастіше виявляється в єдності зі спонукальною. Майбутньому вчителю необхідно навчитися гальмувати виникнення небажаних мотивів, виконання дій, поведінку, які суперечать уявленню про зразок, еталон і здійснення яких може поставити під сумнів або зашкодити його авторитету.

Вольова регуляція діяльності являє собою свідоме, опосередковане цілями і мотивами діяльності створення стану оптимальної мобілізованості, потрібного режиму активності, концентрації цієї

активності на найбільш важливих фактах. Вона сприяє підвищенню ефективності відповідної діяльності [3, с.429]. Вольова регуляція проявляється у відповідних вольових якостях, які поділяються на три групи: *первинні, вторинні та третинні*. Такі вольові якості майбутнього вчителя фізики як енергійність, наполегливість, витримка відносять до первинних, або базових. Вольовий студент відрізняється рішучістю, сміливістю, впевненістю, тобто вторинними, або похідними якостями. Третя група (третинні) якостей, що відображають волю майбутнього вчителя, пов'язані з морально-ціннісними орієнтаціями та його відношенням до праці. Це – відповідальність, цілеспрямованість, дисциплінованість, принциповість, ініціативність тощо [7, с.424-433].

Охарактеризуємо вольові якості, формування яких у майбутніх учителів сприятиме розвитку професійного інтересу. Енергійність - це здатність студента вольовими зусиллями швидко підняти активність до необхідного рівня. Під наполегливістю розуміють вміння домагатися мети, переборюючи труднощі й перешкоди. Наполегливий студент правильно оцінює обставини, знаходить у них те, що допомагає досягненню мети. Така особистість здатна до тривалого і неослабного напруження енергії, неухильного руху до поставленої мети. Витримка - це здатність вольовим зусиллям швидко гальмувати (послаблювати, сповільнювати) дії, почуття та думки, що заважають освоєнню професії. Рішучість студента виражається у вмінні швидко та впевнено приймати обдумані рішення у складній ситуації. Сміливість - це здатність зберігати стійкість, поводити себе активніше і не знижувати якість діяльності у ризикових ситуаціях. Відповідальність — це вольова якість, яка забезпечує дотримання майбутнім учителем певних норм і можливість відповідати за наслідки своїх дій. Цілеспрямованість полягає в умінні студента керуватися у своїх діях і вчинках поставленими цілями. Цілеспрямована особистість завжди спирається на загальну, часто віддалену мету і підпорядковує їй свою конкретну мету. Під дисциплінованістю розуміють можливість впорядковувати свою поведінку відповідно до вимог. Ініціативність – це вольова якість, яка полягає в умінні майбутнього вчителя знаходити нові, нестандартні рішення, проявити творчість у їх виконанні. Принциповість – це вміння студента керуватися у своїх вчинках і поведінці стійкими принципами й переконаннями [4, с.134-135].

Загалом, усі вольові якості взаємопов'язані, доповнюють одна одну. Вони виступають вирішальною умовою вольової стійкості особистості: неохайності її до негативних впливів, збереження ефективності діяльності в складних ситуаціях.

Отже, воля і вольові якості є однією з важливих психологічних передумов успішного подолання труднощів, для підтримки і збереження високої працездатності. Разом з тим, у вольових зусиллях виявляються знання, навички, досвід, індивідуальні особливості, мотиви і світогляд студентів, які необхідні в їх майбутній професійній діяльності. Цим пояснюється необхідність урахування механізмів волі у процесі формування професійних інтересів майбутніх учителів фізики [6].

Таким чином, до змістової структури професійного інтересу ми відносимо: мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-практичний, емоційний та вольовий компоненти. Становлення кожного компонента пов'язане з формуванням його характеристик і властивостей як частини цілісної системи. Крім того, необхідно відмітити, що всі компоненти професійного інтересу взаємопов'язані, тому важливим є формування кожного з них.

Література та джерела

1. Агапова М.Б. Формування професійних інтересів учнів професійно-технічних навчальних закладів у процесі фахової підготовки: дис...кандидата пед. наук: спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Марина Борисівна Агапова. – Житомир: держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир, 2008. – 297 с.
2. Большой психологический словарь / [под общ. ред. Б.Г.Мещерякова, В. П. Зинченко]. – 3-е изд, доп. и перераб. – СПб.: Проим-ЕВРОЗНАК, 2007. – 627 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.
4. Загальна психологія. Навчальний посібник [О. П. Сергєнкова, О.А.Столярчук, О.П.Коханова, О.В.Пасєка] – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
5. Занюк С. Психологія мотивації. Теорія і практика мотивування. Мотиваційний тренінг / С. Занюк. – М.: Издательство: Ника-Центр, Эльга-Н, 2001. – 352 с.
6. Кацова Л. І. Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Лариса Іванівна Кацова. – Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 22с.
7. Немов Р.С. Психологія: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. / Р.С. Немов. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн.

- 1: Общие основы психологии. – 688 с.
8. Реан А.А. Социальная педагогическая психология / А.А.Реан, Я.Л.Коломинский. – СПб.: Питер, 2000. – 416 с.
9. Штифурак А.В. Формування професійних інтересів студентів педагогічних училищ у процесі вивчення іноземних мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Анатолій Володимирович Штифурак. – Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005. – 22 с.

В статье представлен анализ структуры профессионального интереса в психолого-педагогической литературе. Выделены структурные компоненты профессионального интереса будущих учителей физики, к которым отнесены мотивационный (познавательные, социальные мотивы), когнитивный (психолого-педагогические, специальные, методические знания), деятельностно-практический (гностические, проектировочные, конструктивные, коммуникативные, организаторские, методические умения), эмоциональный (положительные, нейтральные и негативные эмоции) и волевой (первичные, вторичные, третичные волевые качества). Исследованы характеристики этих компонентов и установлены взаимосвязи между ними.

Ключевые слова: профессиональный интерес, структура, мотив, знания, умения, эмоции, воля.

In the article the analysis of professional interest's structure in the psychological and pedagogical literature is presented. The structural components of the future physics teacher's professional interest are highlighted: motivational (cognitive, social motives), cognitive (psycho-pedagogical, specialized, methodological knowledge), activity-practical (gnostic, design, constructive, communication, organizational, methodological skills), emotional (positive, neutral, and negative emotions) and volitional (primary, secondary, tertiary volitional qualities). The characteristics of these components and linkages between them are installed.

Key words: professional interest, structure, motive, knowledge, skills, emotions, will.